
Lynette
ŠIKIĆ-MIĆANOVIĆ

ROMKINJE I UVJETI
NJIHOVA ŽIVOTA

Romi su opisivani kao “ljudi na rubu”, čiji se životni stil znatno razlikuje od njihove kulturne i socijalne okoline. S obzirom na to da oni često žive na rubu društva, u ekonomski uskraćenim i društveno izoliranim naseljima, najvjerojatnije će njihova ranjivost biti puno veća nego ostaloga dijela populacije. Studije dosljedno pokazuju da su Romi “prezastupljeni” u svim kategorijama kojima je potrebna društvena zaštita: vrlo siromašni, dugoročno nezaposleni, bez stručne spreme, neobrazovani, članovi velikih familija, osobe bez boravka, državljanstva itd. Jedan od ciljeva ove studije jest analizirati rodne razlike u uvjetima života i nastojanje da se razumiju priroda i uzroci tih razlika. Romi su kao skupina ugroženi, međutim, Romkinje često trpe *trostruku* diskriminaciju: **što su siromašne, što su Romi i što su žene**. Rana udaja, višestruko rađanje i njihova središnja uloga u domaćinskim poslovima, čuvanju djece, u reproduciranju tradicionalnih romskih kulturalnih normi, često prerano određuju sudbine mnogih romskih žena. Dakle, Romkinje su zbog toga inferiorne u pristupu različitim oblicima kapitala,¹ što zapravo određuje i njihov marginalan položaj.

Iako Romi imaju zajedničko podrijetlo, povijest i zajedničku kulturu, oni nisu homogena skupina. Često su pogrešno percipirani kao jedinstvena skupina, a ne kao mnogo različitih skupina. Drugim riječima, romske su zajednice neosporivo različite i ta se različitost odnosi i na iskustvo Romkinja. Bitu (1999., 6) različitosti Romkinja pridaje različitost iskustava zajednica kojima one pripadaju:

Cijela je rasprava komplicirana zbog činjenice da se iskustva Romkinja mogu supstancijalno razlikovati, ovisno o tome kojoj skupini pripadaju, kojoj zemlji (specifičnosti kulture glavne populacije) i u kojim društvenim uvjetima žive (nomadski/statično, urbani ili ruralni prostor, društvena skupina itd.) i/ili koju vjeroispovijed slijede (Romi mogu biti katolici, pravoslavni ili muslimani).

Dakle, moja namjera u ovom radu nije generalizirati i pretpostaviti da su uloge žena i njihova iskustva u svim romskim zajednicama identične, jer su i romske zajednice vrlo različite.

Romkinje

Ipak, Romkinje su u zaista tešku položaju, jer su na sječištu tradicionalne kulture i moderniteta. Izvještaji upozoravaju da su Romkinje često isključene iz prilika za školovanje – ili izravnom socijalnom diskriminacijom ili zato što tradicionalne romske vrijednosti nameću druge prioritete romskim djevojkama (Report on Romani Women from Central and Eastern Europe, 2002.). Studije su pokazale da Romkinje, kao žene i majke, nose punu odgovornost za očuvanje romske kulture i identiteta (vidi Fonseca, 1995.; Pomykala & Holt, 2002.).

Biti majka smatra se jedinim i najvažnijim ženinim zadatkom; ako nema djecu, misli se da ona nije odrasla žena. Sa snažnom obiteljskom orijentacijom dolazi do uvažavanja velikoga broja djece u obitelji, koja je sretnija što ih ima više. Smatra se da su djeca znak prestiža i sreće. Po izvještaju "Refugee Women's Resource Report" (2002.), očekuje se da su žene kad se udaju djevice i da su vjerne mužu do smrti. Obrazovanje za djevojke često je ograničeno kao način kontroliranja ženske seksualnosti i odmah nakon ulaska u pubertet Romkinje se često udaju da bi se spriječili seksualni eksperimenti. Romske djevojke i žene imaju slabu moć, slabu kontrolu nad svojim seksualnim i bračnim životom, odlučivanjem o broju djece i vremenu između porođaja. Bilo koji pokušaj promjene uloge s njihove strane (npr. viša razina obrazovanja, formalno zaposlenje, kontracepcija) ponekad se doživljava kao odricanje od romskog identiteta. Neki predviđaju potpuno iščeznuće romske kulture ako njihove žene budu živjele kao sve druge žene.

Istraživanje s Romkinjama

Istraživanje za ovu studiju uključuje intervju s dvadeset žena i terensko istraživanje u pet hrvatskih županija.² Istodobno su korišteni rezultati nacionalne ankete, koja uključuje 968 domaćinstava u romskim naseljima po Hrvatskoj. Iako su žene sudjelovale dobrovoljno, nisam uvijek mogla razgovarati s njima nasamo, bez njihovih muževa. Također je bilo gotovo nemoguće imati "privatni" intervju ili razgovor bez prisutnosti drugih žena i djece, koji su često ulazili/izlazili i sudjelovali u raspravi.

Prije rasprave o uvjetima života Romkinja ukratko su opisane njihova pozadina, rodne uloge i terenske opservacije.

Analize materijala dobivenih intervjuima pokazuju da rana udaja i/ili socijalne odgovornosti (čuvanje djece i kućni poslovi) pridonose visokoj razini nepismenosti među romskim djevojkama i ženama. Intervjui s Romkinjama pokazuju da njihove godine "udaje" variraju između 12. i 21. godine (prosječno 16,5). Međutim, manje od trećine službeno su vjenčane, ostale su u izvanbračnoj zajednici u kojoj se koriste svojim prezimenom i daju ga djeci. U skladu s običajem (*virilocal residence*), samo šest žena sada živi u mjestu rođenja u odnosu na njih četrnaest, koje su preselele k mužu. Kao što se i očekivalo, ima prvorotkinja već sa dvanaest godina, a samo su dvije žene prvi put rodile sa 21 godinom (prosječno 17,5).³ Većina žena (12) u ovom uzorku ima troje ili četvero djece, dok je jedna imala šestero,⁴ tri žene nisu uopće imale djecu (jedna je bila trudna, a druge to namjeravaju). U većini slučajeva one su bile djeca, u svakom pogledu, kad su počele rađati.

Zastrašujuće, njihova je razina obrazovanja izrazito niska: devet žena nije uopće pohađalo školu: sedam ih je išlo od prvog do četvrtog razreda; tri nisu uspjele završiti osnovnu školu, a samo su dvije završile srednju školu. To je bilo vrlo očito prilikom intervjuja, jer su mnoge imale poteškoća sjetiti se važnih godina (rođenja njihove djece...). Neke su priznale da se znaju samo potpisati i izvadile su sve dokumente čim sam počela postavljati pitanja. Mnoge nisu mogle odgovarati bez prevoditelja i pomagača koji bi im pojasnio pitanje. Većina je izjavila da nisu išle u školu ili su rano prestale ići jer su morale čuvati braću i sestre dok su njihove majke radile ili su one same morale raditi (npr. skupljanje bilja, prošnje...). Ove socijalne odgovornosti znače da je mnogim djevojkama bilo uskraćeno školovanje, što odražava snažnu patrijarhalnu kulturu romske zajednice i očekivanje od ženske djece da rade, a ne da idu u školu. Mnoge djevojke prihvaćaju te nejednakosti i opravdavaju to riječima da tako i tako nisu željele ići u školu i da im je to bilo dovoljno nakon nekoliko razreda. Iznimno, jedna tridesetogodišnjakinja, majka četvero djece, pričala mi je kako se žarko željela školovati i uspješno je uz pomoć škole završila dvije godine srednje. Potječe iz obitelji s osmero djece i roditelja alkoholičara, koji su je s petnaest godina prodali za gajbu piva muževljevim roditeljima.

Razgovori s tim ženama otkrili su da rodne uloge u ovim zajednicama, gdje vladaju patrijarhalne norme, znače da su uloge žena i muškaraca jasno podijeljene: još se uvi-

Lynette Šikić-Mičanović
**Romkinje i uvjeti njihova
života**

jek očekuje da žene ispune tradicionalne funkcije, kao što su kućni poslovi i čuvanje djece, iako one znatno pridonose kućnom budžetu. Stoga su Romkinje, bez obzira na to što njihovi muževi rade, presudno odgovorne za brigu o djeci i hranjenje. One se duboko protive odvojenosti od djece u bilo kakvim okolnostima. Stoga rijetko napuštaju domaćinstvo i kućni prostor, pa zato preferiraju neregularne, neredovite poslove u sivoj ekonomiji. Često rade sezonske poslove na obiteljskim gospodarstvima ili skupljaju biljke i sekundarne sirovine, ali samo Romkinje i djeca prose, jer za njih prošenje nije sramota kao za muškarce.

Žene na mnoge načine slične ugovorom vezanim sluškinjama, bez svoga mjesta, koje rijetko izlaze ili napuštaju domaćinstvo. Rijetko, a pogotovo žene s kojima sam razgovarala, smatraju da je na bilo koji način nepravedno što one rade većinu poslova. Samo se 1,5% Roma, koji su sudjelovali u nacionalnoj anketi, slaže da je to što su žene vrlo opterećene (poslom, obiteljskim obvezama) glavni problem domaćinstva. Ta nesposobnost priznavanja diskriminatorskih praksi, s jedne strane, odražava snagu patrijarhalnih normi u tim zajednicama, ali upućuje i na to kako Romi smatraju da je to nevažno u usporedbi s problemima koji njih tište. Dakle, većina je ispitanika nacionalne ankete (64%) objasnila da je slab materijalni položaj (oskudica,

Trudnica, 15 godina, bez
škole...

siromaštvo...) glavni problem domaćinstva, što jasno pokazuje da su opterećeniji poteškoćama vezanim uz opstanak, a one proizlaze iz siromaštva, diskriminacije – i ne ostavljaju dovoljno prostora za specifične probleme (kao što su rodna pitanja).⁵

Tipično, najreprezentativnije imućne kuće, koje ostavljaju dojam, najčešće su na prednjem dijelu ili na središnjem mjestu romskih naselja (npr. Kuršanec, Piškorovec u Međimurskoj županiji) i one na zgodan način skrivaju prave “slumove” u pozadini.⁶ Namjerno, obično bih se uputila prema skrivenom dijelu, koji se raspada u prljavštini, no svejedno prema prostorima u kojima se stalno vrte djeca. Unutrašnjost tih kuća koje sam posjetila bila je relativno uredna (s obzirom na broj ljudi koji žive zajedno u tim skućenim prostorima i rijeke blata vani). Izvan ovih životnih prostora, scenu iza kućnoga praga redovito čini smetlište s hrpom smeća, razbijenoga namještaja i odbačenih stvari iz kuće, golemo brdo sekundarnih sirovina, otpada...

Romkinje i uvjeti njihova života

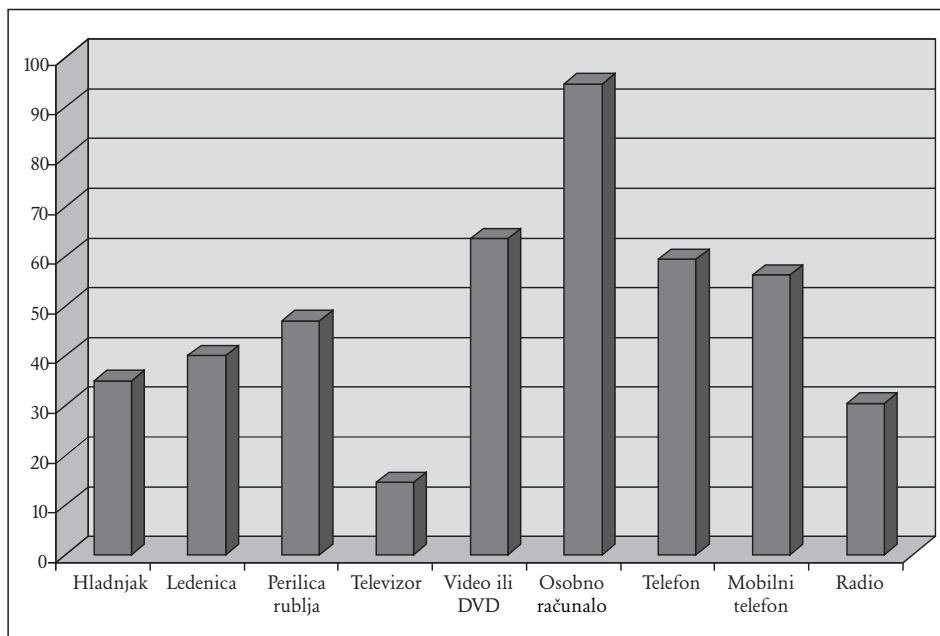
Temeljna pretpostavka ovoga rada jest da su uvjeti života multidimenzionalni. To znači da se stanje koje proživljavaju osobe (posebno žene) i domaćinstva mora gledati kao više istodobno djelujućih čimbenika. Ti čimbenici uključuju stanovanje, obrazovanje, pristup infrastrukturi, dohodak, socijalnu podršku, prava itd. – sve to čine kompleksnu sliku i može se ocijeniti ako se poslužimo mjerama kvalitete života (*well-being*). Uvjeti života mogu znatno utjecati na načine na koje se Romkinje mogu brinuti za svoje obitelji i za sebe.

Mjere kvalitete života (well-being)⁷

1. Posjedovanje uobičajenih tipova kućanskih električnih uređaja u domaćinstvu je važna mjera kvalitete života (npr. hladnjak, TV, perilica rublja, stroj za pranje posuđa, telefon, kompjutor...). Očito, romska kućanstva najčešće nemaju sve ono što bi u svakom slučaju olakšalo poslove u kući. Mnogim domaćinstvima nedostaju obični aparati, kao što su strojevi za pranje rublja (47%), hladnjaci (35%) i ledenice (40%), koji bi znatno olakšali ženi obavljanje kućnih poslova, što često znači pranje i hranjenje velikoga domaćinstva.⁸ Uz to, većina domaćinstava nema osobno računalo (94,7%) ni (mobilne) telefone (56,2% i 59,4%), što se pokazuje kao njihova osnovna i kompjutorska nepismenost, a to također pridonosi njihovoj izolaciji.

Slika 1.

Postotak domaćinstava kojima nedostaje pojedini kućanski aparat N=968

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

2. Uvjeti stanovanja također su važna mjera kvalitete života (*well-being*); sigurna i udobna kuća osnovni je uvjet za svaki obiteljski život (McLloyd i Wilson, 1991.). Rezultati pokazuju da sudionici nacionalne ankete većinom žive u kućama (74,5%) koje su uglavnom od cigle, kamena, betonskih blokova (85,7%). Na prvi pogled, ovi podatci izgledaju optimistično, ali treba napomenuti da mogu vrlo lako zavesti na pogrešan zaključak. Puno “kuća” koje sam vidjela gotovo se raspadaju i ispod svakoga su životnog standarda. Ljudi u njima žive, iako su mnoge gotovo nepotrebljive za stanovanje: prozori su razbijeni, kuće prokišnjavaju, statički su nestabilne (vidljiv su vanjski dokaz napukli zidovi), vlažne, pune gamadi (štakori, žohari), nema odgovarajućega grijanja⁹/osvjetljenja, ventilacije i vodovodnih instalacija, odvoda – što otežava obiteljski život. Gotovo polovica ispitanika nacionalne ankete (49,1%) kao izrazit problem uvjeta stanovanja navodi vlažnost i oronulost stana.

Skučenost je drugi vječni problem; gotovo polovica kućanstava (45%) nacionalnoga uzorka izjavila je da njihovi članovi nemaju vlastitu postelju. Istodobno 21,6% istog uzorka nema više od jedne prostorije, što znači da se sve aktivnosti domaćinstva (kuhanje, jedenje, kupanje, spavanje,

Durdevac – Stiska

školske obveze, slobodno vrijeme itd.) najvjerojatnije provode u jednoj sobi. Nesumnjivo, takva situacija remeti i komplicira uglavnom sve ono što žene moraju raditi kao “supruge” i majke. Ispitanici također navode kao izrazit problem premalen stambeni prostor (53,6%) i neprikladan stambeni raspored (49%).

Rezultati pokazuju da kanalizacija, vodovod i električna struja nisu dostupni mnogim domaćinstvima u romskim naseljima (vidi sliku 2). Očito, nedostatak pristupa javnim i komunalnim službama velik je problem u mnogim romskim naseljima – što sami Romi navode kao problem; 62,9% sudionika nacionalne ankete nezadovoljno je slabom opremljenošću svoga stana (voda, plin, struja). Osim tih poteškoća, u 30% domaćinstava žene nemaju kuhinju (uključujući sudoper s tekućom toplom i hladnom vodom), gdje bi mogle pripremati i kuhati obroke za brojnu obitelj. Velik broj domaćinstava nema kupaonicu (56,1%), zadovoljavajuću količinu tople i hladne vode, što uglavnom ugrožava žene koje su odgovorne za pranje djece.¹⁰ U 60,7% domaćinstava nema WC-a u kući, dok 17,5% kućanstava nema WC ni u kući ni izvan nje.

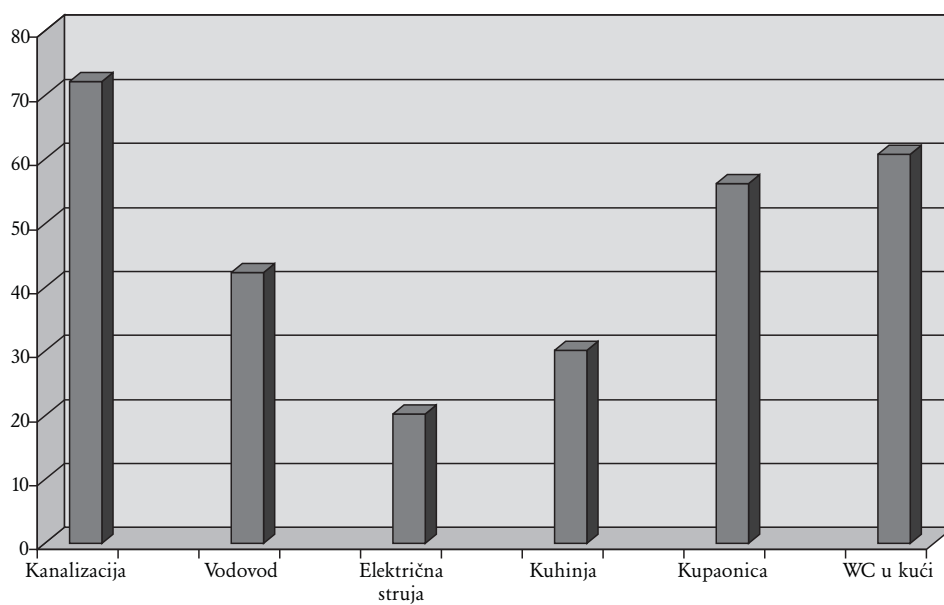
Svi ovi nedostaci (osobito ako se uzimaju u obzir njihovi kumulativni efekti) nesumnjivo utječu na zdravlje i sigurnost svih članova, što je neizbježno povezano i s Romkinjama. Domaćinstvo je često središte rada, čuvanja

Sveti Đurđ, dom za šestero

Slika 2.
Neopremljenost domaćinstva
(%) N=968

djece i društvene interakcije Romkinja, a sve aktivnosti koje se odvijaju u tom prostoru njezina su odgovornost (npr. ona je jedina dužna paziti da su djeca čista, nahranjena, naspavana i da su ispunila sve školske obveze itd.) Sherman (1994.) uočio je da skučenost, isključenje struje ili

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

drugih komunalija, neadekvatno grijanje i drugi problemi u vezi s kvalitetom stanovanja mogu remetiti dječju sposobnost da se odmire ili pišu zadaće, ali i da proizvodi stres i depresiju u odraslih. Romi svakako trpe više ekstremnih poteškoća kao plod siromašnih životnih uvjeta, što neizbježno uzrokuje anksioznost i beznadnost populacije. Opisali su mi u Svetom Đurđu, romskom naselju koje nema struju, ni sanitarije, u obitelji (s troje djece, svi mlađi od pet godina, s još jednim djetetom na putu) užasan strah spavanja noću, u mraku, kad neobuzdano trče štakori i grizu djecu. Druga mi je žena, koja živi u Capraškim Poljanama, objasnila da moraju spavati s upaljenim svjetlom, jer je njezin dom preplavljen žoharima. Na terenu je bilo vrlo očito da mnoga djeca nemaju prikladne uvjete (stolove, rasvjetu, mir i tišinu) za učenje u domaćoj okolini. Dakle, pristupiti problematičnom ponašanju romske djece u školi (pospani, nekoncentrirani, u prljavoj odjeći...) može biti uzaludno bez uočavanja mnogostrukih čimbenika u njihovoj obiteljskoj okolini (nema kreveta, nema mogućnosti pranja, nema asfaltiranih cesta...) koji pridonose i održavaju to problematično ponašanje. Stoga je slaba uspješnost romske djece povezana s njihovim kućnim ambijentom: nedostatkom namještaja, prikladnog osvjetljenja i skućenošću. Jasno, odgovarajući uvjeti stanovanja nužni su za kvalitetu života svih članova domaćinstva.

Očito, loši uvjeti stanovanja jedna su od važnijih manifestacija siromaštva, ali problemi vezani uz okoliš također ga zaoštravaju. S obzirom na to da su im "bolje" lokacije financijski nedostupne, romska naselja često se nalaze u vrlo zagađenim, nesigurnim područjima koja graniče sa željezničkom prugom, deponijima za otpad ili su usred industrijskih zona, drugima neprivačnih.¹¹ Iako mnogima opstanak ovisi o ovim prostorima, 63,3% ispitanika nacionalne ankete izjavilo je da su izrazito ugroženi okolišem i požalili se na zagađenost zraka i okolice (58,1%). Međutim, iako je kod Roma koji žive na marginalnim prostorima manji strah od deložacije, oni su (uključujući i djecu) često izloženi opasnostima (nesreće na željezničkim prugama, na deponijima...)¹² Ne iznenađuje da su ovi prostori često preplavljeni gamadi svake vrste (Capraške Poljane, Sveti Đurđ, Đurđevac - Stiska) ili muljem (Lončarevo) i zbog toga je nemoguće da se žene bave vrtlarstvom, čime bi svojim obiteljima obogatile doista siromašan jelovnik. Mnoge su mi žene rekle da ne mogu priuštiti voće svojim obiteljima i da žive od jeftinije hrane (krumpir, grah...). Domaći uzgojeni proizvodi popravili bi kućni budžet i bilo bi jednostavnije i lakše hraniti toliko djece, koja inače izgledaju neishranjeno. U svakom slučaju, zajednički pro-

Đurđevac – Stiska

stor u naselju, često stisnut i nepodijeljen, bez graničnih markera, neiskoristiv je za vrtlarstvo, jer je najčešće pretrpan odbačenim komadima namještaja, aparata i sekundarnih sirovina.

3) Uvjeti zajednice i susjedstva također su važni aspekti kvalitete života (*well-being*). Uvjeti zajednice uključuju: pristup i kvalitetu škola, dostupnost medicinskih usluga i drugih lokalnih javnih usluga; čimbenici kvalitete susjedstva: prijetnja kriminaliteta, prometni problemi, susjedski odnosi, policijska i vatrogasna zaštita. Više od polovice sudionika nacionalnog uzorka (51,9%) izjasnilo se da su nezadovoljni manjkom usluga i ustanova u njihovu naselju (trgovine, škole...). Uostalom, mnogi su izjavili da su uvjeti života loši za djecu (62,4%), žene (54,7%) i starije osobe (60,1%). Istodobno su u svim županijama potvrdili da bi kvaliteti života u njihovu naselju, idući po važnosti, pridonijeli: škola i vrtić; ambulanta/ljekarna; trgovina mješovitom robom; sportsko-rekreacijski sadržaji...¹³ Obrazovne i zdravstvene ustanove potrebne su romskim zajednicama i te sugestije možda upućuju na njihov slab obrazovni i zdravstveni status.¹⁴ Neizbježno, manjak ovih ustanova upućuje i na nepostojanje pozitivne uloge (*role models*) liječnika, nastavnika, odgajatelja, koji bi radeći među njima poticali na višu kvalitetu života. Efekt nedovoljnoga zdravstvenog i obrazovnog standarda za Rome, naravno, daleko

više utječe na Romkinje, koje često snose punu odgovornost za zdravlje i obrazovanje obitelji. Romkinje su ujedno točka kontakta romske zajednice s javnom zdravstvenom uslugom i obrazovnim ustanovama. *Poboljšavanje pristupa Romkinja zdravstvu i obrazovanju osnažilo bi skrb za cijelu romsku zajednicu.* Što se tiče kvalitete susjedstva, mnoge se žene često boje za sigurnost svoje djece, jer u susjedstvu nema zona bez prometa ili s igralištem za djecu. Očaj, kao rezultat izolacije, čest je glas žena (npr. hitna pomoć odbija pozive iz Piškorovca jer je put neasfaltiran, zbog rupa dug i mukotrpan, skup zbog popravaka na kolima hitne pomoći). Međutim, iako su romske zajednice daleko od nekog ideala i uvjeti susjedstva i zajednice, na nekim lokacijama, ozbiljno ugrožavaju kvalitetu njihova života (*well-being*), ipak 70,4% njih u bliskoj budućnosti ne želi promijeniti mjesto stanovanja.

4) Sastavljati kraj s krajem središnji je izazov kvalitete života (*well-being*), jer je financijska nestabilnost izravno izvor stresa.¹⁵ Samo 17,6% sudionika nacionalne ankete izjavljuje da redovito zaposlenje u službenoj ekonomiji donosi glavne izvore prihoda u njihovo domaćinstvo, dok više od 50% zarađuje radom u sivoj ekonomiji. Nesumnjivo, kvaliteta zaposlenja (sigurnost i dugovječnost poslova) u sivoj ekonomiji daleko je manja nego u formalnom sektoru. Međutim, oni (osobito Romkinje s velikim brojem djece) preferiraju samozaposlenje (fleksibilnije poslove) više od kruto uniformiranoga rada, jer su slobodnije u obavljanju poslova koji se od žene očekuju. Alarmantno velik broj njihovih domaćinstava (74,2%) oslanja se na socijalnu pomoć, što ne uključuje i dječji doplatak. Neki su mi Romi na terenu objasnili da ih je država pretvorila u “ovisnike” od socijalne pomoći, jer se mnogi mladi Romi ožene, računaju na dječji doplatak koji se povećava s brojem djece, a onda idu u “mirovinu”. Međutim, u ovom slučaju Romkinje su nemoćne i ne mogu tako brzo otići u “životnu mirovinu”, jer djevojke/žene uglavnom su odgovorne za biološku i kulturnu reprodukciju romske tradicije i njezinih vrijednosti. Stoga, uz njihove beskrajne obveze rađanja i čuvanja djece te kućne poslove, kao “čuvari kulture” one su, također, dužne prenositi romske vrijednosti djeci.

Ovo je možda njihova jedina alternativa, jer majke često ne mogu intelektualno dati djeci stimulirajuća iskustva, što je plod njihova tmurnoga obrazovnog zaleđa. Alarmantno je da je gotovo polovica broja ženskih sudionika (iznad 18 godina) u ispitivanom uzorku nepismena (45,8%), dok više od trećine (39,7%) nisu završile osnovnu školu. Destimulirajućih 12,3% završilo je osnovnu, a samo 2,2% srednju školu, dok ni jedna žena u ovom uzorku nije

završila višu školu ili fakultet. Ove statistike pokazuju da Romkinje čak u odnosu na muškarce, Rome, imaju slabije obrazovanje (vidi Tablicu 1), što im šteti u pristupanju ekonomskim (prilike za zaposlenje) i drugim oblicima kapitala.

Tablica 1.
Stečeno obrazovanje kod
romskih žena i muškaraca
iznad 18 godina (%)

	Bez škole	1 - 4 razreda	Nezavršena osn. škola	Osnovna škola	Srednja škola	Ukupno
žene	45,8	21,5	18,2	12,3	2,2	456
muškarci	18,9	26,9	23,8	21,4	9,0	509

Izvor: Terensko anketiranje 2004.

Nažalost, iako sada njihova djeca imaju više mogućnosti školovanja u usporedbi s vremenom kad su one bile mlade, siromaštvo utječe i na njihovu sposobnost učenja, jer im roditelji ne mogu priuštiti igračke, knjige, kvalitetnu predškolsku skrb, školski pribor, izvannastavne aktivnosti ili privatne satove. Siromaštvo ograničava i obiteljske izbore za rekreaciju i slobodno vrijeme, što je također važno za kvalitetu života (*well-being*). Ovo često potiče visokorizične i nezdrave navike, kao što su pušenje i konzumiranje alkohola, jer imaju preveliku zalihu nestrukturiranoga vremena (Park, Turnbull & Turnbull, 2002.). Gotovo u pravilu Romkinje ne napuštaju svoja susjedstva, sigurno se ne bave sportom i ne sudjeluju ni u kojem tipu rekreacije, što je povezano s društvenim očekivanjima, tradicionalnim normama, ograničenom mobilnošću i njihovim velikim siromaštvom. Ovo je zasigurno poticalo štetne i visokorizične navike, jer je pušenje među Romkinjama vrlo rašireno, čak kod trudnica i dojilja.

S obzirom na to da je većina prihoda u domaćinstvima neregularna/neredovita (sekundarne sirovine ovisno o vremenskim prilikama skupljaju se između ožujka i prosinca, rad na farmama je sezonski...), jedva zadovoljavaju osnovne obiteljske potrebe u najnižim slojevima, a što se tiče distribucije prihoda, ne mogu štedjeti. Stoga ne mogu dobiti zajam i žive u strahu od deložacije. Vrlo visok broj ispitanika (57,1%) ocijenio je svoje stambeno pitanje kao: vrlo loše, uopće nije riješeno, loše. Izgon iz kuće znači gubitak fizičkoga kapitala, odvojenost od dotadašnje mreže podrške, prekid dnevne rutine, odvojenost djece od obitelji i slom postojeće veze sa zdravstvenim i obrazovnim ustanovama, što se sve ozbiljno odražava na Romkinje.¹⁶

5) **Društveni kapital**¹⁷ čini pomoć obitelji, prijatelja, iz drugih izvora i mjera je kvalitete života (*well-being*). Očekivalo bi se da Romkinje prolaze bolje u rodbinskim i prijateljskim odnosima, ali ovo je još jedan način na koji su one marginalizirane. Njihove odnosne mreže obično su

male, jer je većina morala napustiti rodna domaćinstva/ mjesta kad su se “udale”.¹⁸ Uz to, dobivanje potrebne pomoći od obitelji, prijatelja u njihovu susjedstvu često je nemoguće, jer su i druge žene u istom škripcu (npr. mnoge su mi rekle da ne mogu pitati druge žene (svekrva, prijateljice, rodbina) za pomoć u čuvanju djece jer su već dovoljno zauzete svojom. Uostalom, društveni kapital pojedinca određuje suma kumuliranih resursa (kulturni i ekonomski kapital), u čemu Romkinje prolaze vrlo slabo. Nesumnjivo, reproduktivno i društveno očekivanje od Romkinja i mehanizmi socijalne kontrole (tračanje, fizičko kažnjavanje...), koji su aktualni u romskim zajednicama, ograničava njihovu mobilnost i vrijeme – i na taj način znatno smanjuju njihove odnosne mreže, koje gotovo uvijek čine žene, s najvjerojatnije smanjenim kumuliranim kulturnim i ekonomskim resursima. Uglavnom, ispitanici nacionalne ankete odgovorili su da su njihov glavni izvor informacija razgovori s članovima obitelji ili prijateljima (84,3%). Iako više od trećine žena (36,1%) sudjeluje u radu izvan kuće, ne proširuju mreže, jer pribavljaju sredstva za život u neformalnom sektoru, radeći sezonski na farmama, pomažući u seoskim domaćinstvima, skupljajući bilje i sekundarne sirovine, proseći... Šira podrška, od lokalne zajednice, javnih usluga do obrazovnih i religioznih institucija, nije u dohvatima Romkinja, što je rezultat njihova niskog

Kuršanec

obrazovanja i manjka zaposlenja u formalnoj ekonomiji, izvan romske zajednice.

Sve u svemu, Romi prolaze slabo prema svim mjerama kvalitete života: posjedovanje uobičajenih tipova kućanskih električnih uređaja, uvjeti stanovanja, uvjeti zajednice i susjedstva, sastavljanje kraja s krajem i društveni kapital – sve to Romkinjama čini život uvelike otežanim. Ovi siromašni životni uvjeti loše utječu na mogućnost da Romkinje čuvaju i brinu za sebe i svoje obitelji.

Zaključni komentari

Upadljiv je manjak starijih osoba u romskim zajednicama, što svjedoči o poteškoćama romskog života; 88,8% kućanstava u nacionalnoj anketi nema članove starije od 60 godina. Siromašni uvjeti života (neadekvatni uvjeti stanovanja, slaba infrastruktura, niski prihodi i slabo razvijen društveni kapital) zacijelo negativno utječu na njihovo zdravlje. Ne treba argumentirati da populacija koja ima nisku razinu obrazovanja najvjerojatnije nije stekla alate da može kontrolirati svoje zdravlje, jer škole su ključni izvor informacija o higijeni i vrijednosti hrane, prevenciji bolesti i pristup zdravstvenim uslugama. Romkinje često ne steknu pismenost i vještinu vezanu s kritičkim mišljenjem da se mogu brinuti za sebe i za obitelj. Trebalo bi modificirati kulturne prakse koje štete njihovoj kvaliteti života (Pomykala & Holt, 2002.). Mnoge su žene izrazile osjećaj bespomoćnosti: odnosilo se to na njihovu nesposobnost čitanja uputa na medicinskim bočicama, dešifriranje računa, razumijevanje dječjih zadaća, prometnih znakova, shvaćanje birokratske procedure... Ljudi koji ne mogu čitati bespomoćni su, ugroženi u svakodnevnom životu, ali su nemoćni i diskvalificirani i pred vlastima.

Preporuke

- S obzirom na to da su Romi polupismena populacija i imaju ograničene prilike da sebe zastupaju pravilno,¹⁹ nevladine organizacije, s ciljem poboljšavanja socijalnih, kulturnih i ekonomskih prilika za Rome, trebaju osigurati da svi Romi budu uključeni u njihove programe. Posebno mjesto u razmatranju trebaju dobiti Romkinje, da ih se ne zanemari u kreiranju politike i strategije za Rome na nevladinoj i vladinoj razini.
- Djeci koja žive u različitim životnim uvjetima trebalo bi omogućiti i poticati ih da jednako sudjeluju u obrazovnom sustavu. Da bi se u Hrvatskoj razvijao humani kapital, pozornost bi trebalo obratiti na bitna kritična

razdoblja za marginalizirane populacije: predškolsko i srednjoškolsko. Predškolski programi važni su da bi uklonili jezične barijere i upoznali djecu sa školskom okolinom. Nakon osnovne škole, više su razine obrazovanja važne zbog razvijanja dječjega pristupa različitim oblicima kapitala i popravljajući njihova marginaliziranoga položaja. Romkinje su važne za tu integraciju jer su uglavnom odgovorne za djecu i imaju važnu ulogu kao medijatori između svoje djece i škole (roditeljski sastanci, školski događaji i obrazovni programi).

- Programi za učenje kod kuće, ciljano za Romkinje u Hrvatskoj, mogli bi se razvijati tako da obogate njihove vještine, jer ih je većina uskraćena u obrazovanju. Poboljšavanje njihova znanja popravilo bi zdravlje, obrazovanje i skrb cijele romske zajednice.
- Postoji također jaka potreba da se povećaju svijest, obrazovanje i razumijevanje, infrastruktura i programi da bi se pristupilo problemima koji izravno i neizravno utječu na žene da ne budu tako ranjive: zaštititi Romkinje u siromašnijim društvenim i ekonomskim situacijama od obiteljskog nasilja,²⁰ jer su tome izloženi i zbog visoke nezaposlenosti i zbog problema koji proizlaze iz alkohola.

BILJEŠKE

- ¹ Po Bourdieu (1986.), kojeg je zaista zanimala reprodukcija nejednakosti, individualni položaj u društvenom prostoru ne definira klasa, nego količina kapitala kojem imaju pristup. On je razlikovao četiri oblika kapitala (ekonomski, kulturni, društveni i simbolični), koji su međusobno povezani, kontekstualno specifični i svi zajedno konstituira prednost/korist i nedostatak u društvu.
- ² Romska naselja uključena u istraživanje o Romkinjama: Capraške Poljane, Palanjak, Kutina-Radićeva (Sisačko-moslavačka županija); Ludbreg, Sveti Đurđ (Varaždinska županija); Kuršanec, Lončarevo, Piškovec (Međimurska županija); Đurđevac - Stiska (Koprivničko-križevačka županija) i Puškarići, Oštarije (Karlovačka županija).
- ³ Ove brojke pokazuju da su procesi tradicionalizacije među romskom populacijom u toku. Za usporedbu, prema popisu stanovništva iz 2001. godine, žene u Hrvatskoj udaju se kasnije (25,1 godine) i imaju prvo dijete sa 25,4 godine.
- ⁴ Ispitanici u ukupnom uzorku izjavili su da su im djeca jedna od najvažnijih vrijednosti u životu.
- ⁵ Mršević (2000.) bilježila je slične prakse u Srbiji.
- ⁶ Iako me ova romska naselja nikada nisu uspjela šokirati, na neki način, ostala sam zaprepaštena u malom siromašnom naselju Sveti Đurđ u Varaždinskoj županiji; pravi "slum"!
- ⁷ Ove su mjere u osnovi slične mjerama Kurta J. Baumana (2003.).
- ⁸ Na osnovi statistike nacionalnog uzorka više od polovice domaćinstava imaju između pet i osam članova.

- ⁹ U mnogim kućama bilo je dovoljno mokro i hladno da vidiš svoj dah. Iako su Romi kao skupina najranjiviji što se tiče hladnih unutrašnjih temperatura (vlažnost, kondenzacija), oni si često ne mogu priuštiti odgovarajuće grijanje.
- ¹⁰ Slabi uvjeti života, uključujući skučenost i nedovoljno sanitarija, čine romsku zajednicu izloženom zaraznim bolestima, kao što su hepatitis, tuberkuloza i kožne bolesti, npr. ekcem; Ringold (2002.).
- ¹¹ Ovo ne uključuje samo skupljanje sekundarne sirovine nego skupljanje svega što ima vrijednost, uključujući hranu za svinje. Jedna žena (majka troje djece u ranim tridesetima) iz Ludbrega rekla mi je da često ide na deponij u njihovu dvorištu tražeći hranu i odjeću jer bi prošenje bilo sramno.
- ¹² U proteklih godinu dana mediji su objavili reportaže o nekoliko nesreća na vrlo pogibelnim mjestima. Trinaestogodišnji Rom smrtno je stradao kad je na njega naletio kamion "Komunalca" dok je skupljao tzv. sekundarne sirovine na kutinskom odlagalištu smeća (*Novi list*, 17. 2. 2004.). Romi, otac (50) i sin (17), poginuli su u sudaru lokomotive i kamiona na pružnome prijelazu. Još dvije osobe koje su bile u kamionu u kritičnom su stanju. Nesreća se dogodila dok su išli tražiti staro željezo (*Večernji list*, 4. 11. 2004.).
- ¹³ Poticajno, ugostiteljski objekt na posljednjem je mjestu na popisu želja.
- ¹⁴ Ispitanici u nacionalnoj anketi ocijenili su završenu školu (4,96) i zdravlje (4,40) kao vrlo važne na skali od 1 do 5.
- ¹⁵ Studije su pokazale da su adekvatni financijski resursi vezani uz samopoštovanje kod majke (vidi Brody i Flor, 1997.).
- ¹⁶ Nekoliko romskih zajednica trenutačno je suočeno s deložacijom: 1. Tristotinjak djece i odraslih građana romske nacionalnosti iz Plinarskog naselja nakon 15 godina prijete deložacija bez osiguranoga zamjenskog smještaja, a čija bi djeca, odvojena od obitelji, završila u domovima za nezbrinute (*Novi list*, 14. 12. 2004.). 2. Preseljenja Roma iz Rujevice, koje oni grade već 40-ak godina i ne žele se getoizirati u barake, u kojima, za razliku od njihovih sadašnjih kuća, nema minimalnih uvjeta za život (*Novi list*, 2. 3. 2004.). 3. Iseljenje prognanih Roma iz raznih dijelova Hrvatske, koji već 14 godina obitavaju u romskom naselju u Lukavcu kod Velike Gorice (*Jutarnji list*). 4. Nakon više od 50 godina Romima u Novom prijete deložacija u Primorsko-goranskoj županiji (*Novi list*, 4. 11. 2004.).
- ¹⁷ Bourdieu ističe da društveni kapital pojedinca određuje veličina mreže odnosa, suma kumuliranih resursa (kulturnih i ekonomskih), koliko ih uspješno i brzo individua može pokrenuti. Ove se mreže moraju neprekidno održavati, da bi se moglo pozvati na njih u budućnosti.
- ¹⁸ Rezultati nacionalne ankete pokazuju da Romi više žive u mjestu rođenja (60,6%) u odnosu na Romkinje (39,4%), koje su napustile rodno mjesto.
- ¹⁹ Na terenu je bilo očito da čak između dvije susjedne županije postoji razlika (Međimurska i Varaždinska), da Romi u prvoj imaju više privilegija (npr. imaju bonove za hranu, lokalni vrtić) i da su njihovi interesi možda zastupljeniji.
- ²⁰ Samo mi je jedna Romkinja pričala otvoreno o obiteljskom nasilju, koje je bilo potaknuto njezinim odbijanjem da sudjeluje u dva unaprijed dogovorena vjenčanja u njezinoj mladosti. Muževi koji su prisustvovali intervjuima nerijetko su ih, usprkos mojem trudu i poticanju žena da govore, besramno prekidali i ponižavali, govoreći im da ne znaju ništa!